

- „Bronzezeit – Europa ohne Grenzen“. 4.–1. Jahrtausend v. Chr. Ausstellungskatalog. Verona 2013, 206–217.
- Molnár 1873 – J. Molnár: Vöröspataki és vörösvágási agalmatolith vegyelemzése. *Mathematikai és Természettudományi Közlemények* 11, 1873, 31–38.
- Morteani/Northover eds. 1995 – G. Morteani/J. P. Northover (eds.): *Prehistoric Gold in Europe. Mines, Metallurgy and Manufacture. Proceedings of the NATO Advanced Research Workshop on Prehistoric Gold in Europe. Seon, Germany. September 27–October 1, 1993.* NATO Science Series 280. Dordrecht – Boston – London 1995.
- Mozsolics 1950 – A. Mozsolics: *Der Goldfund von Velem-Szentvid. Ein Beitrag zur Metallkunst der älteren Hallstattzeit.* *Præhistorica* 1. Basel 1950.
- Mozsolics 1965–1966 – A. Mozsolics: Goldfunde des Depotfundhorizontes von Hajdúsámson. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 46/47, 1965–1966, 1–76.
- Mozsolics 1981 – A. Mozsolics: Der Goldfund von Várvölgy-Felsőzsid. In: H. Lorenz (Hrsg.): *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn.* Mainz/Rhein 1981, 299–308.
- Müller 2013 – R. Müller: A második késő bronzkori aranykincs Várvölgyről (Kom. Zala). *Archaeologiai Értesítő* 138, 2013, 81–103.
DOI: <https://doi.org/10.1556/archert.138.2013.3>
- Pétrequin et al. dir. 2012 – P. Pétrequin/S. Cassen/M. Errera/L. Klassen/A. Sheridan (dir.): *JADE. Grandes haches alpines du Néolithique européen. V^e et IVe millénaires av. J.-C. Tome 1.* Presses Universitaires de Franche-Comté. Besançon 2012.
- Popov/Dimitrova eds. 2017 – H. Popov/Y. Dimitrova (eds.): *Zlato i bronz. Metali, tehnologiji i mezduregionalni kontakti na teritorijata na Istochnite Balkani prez Bronzovata epoha – Gold and Bronze. Metals, Technologies and Interregional Contacts in the Eastern Balkans during the Bronze Age.* Sofia 2017.
- Radivojević et al. 2019 – M. Radivojević/B. W. Roberts/E. Pernicka/Z. Stos-Gale/M. Martínón-Torres/T. Rehren/P. Bray/D. Brandherm/J. Ling/J. Mei/H. Vandkilde/K. Kristiansen/S. J. Shennan/C. Broodbank: The Provenance, Use, and Circulation of Metals in the European Bronze Age: The State of Debate. *Journal of Archaeological Research* 27, 2019, 131–185.
DOI: <https://doi.org/10.1007/s10814-018-9123-9>
- Rassmann 2025 – C. Rassmann: Gilded Bronze Networks? The golden artefacts from Arildskov Boest, Denmar. In: H. W. Nørgaard/S. S. Reiter (eds.): *Bronzization. Essays in Bronze Age Archaeology.* Archaeopress Archaeology. Oxford 2025, 194–203.
- Ruiz-Galvez 1995 – M. Ruiz-Galvez: From Gift to Commodity. The changing meaning of precious metals in the later Prehistory of the Iberian Peninsula. In: Morteani/Northover eds. 1995, 45–63.
- Schwall et al. 2024 – Ch. Schwall/B. Horejs/M. Numrich/E. Pernicka: First Golden Times: The ‘Treasures’ of Troy as an Indicator for Long-Distance Trade Networks in the 3rd Millennium BC. In: Jung/Popov eds. 2024, 347–366.
- Szabó 1873 – J. Szabó: Az Abrudbánya-verespataki bányakerület és különösen a verespatak-orlai m.k. bánya-társulati sz.-kereszt-altárna monographiája. *Mathematikai és Természettudományi Közlemények* 11, 1873, 293–362.
- Szathmári et al. 2024 – I. Szathmári/M. Boglárka/J. G. Tarbay/V. Kiss: Archaeological and Archaeometallurgical Analyses of Bronze Age Gold Hair-Rings from the Collection of the Hungarian National Museum and British Museum. In: Jung/Popov eds. 2024, 281–306.
- Tarbay et al. 2024 – J. G. Tarbay/T. Péterváry/A. Kovács/B. Soós: A Late Bronze Age Collar from Somló Hill: Preliminary report on Somló hoard VII. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2024, 283–311.
DOI: <https://doi.org/10.54640/CAH.2024.283>
- Troja 1996 – *Der Schatz aus Troja. Schliemann und der Mythos des Priamos-Goldes. Katalogbuch. Ausstellung in Moskau 1996/97. Mit Textbeiträgen von Wladimir P. Tolstikow und Michail J. Trejster.* Übersetzung aus dem Russischen Ch. König. Stuttgart – Zürich 1996.
- Turk 2012 – P. Turk: Drugi poznobronastodobni depo z Bleđa – Second late Bronze Age hoard from Bled. In: A. Gaspari/M. Erič (ur.): *Potopljena Preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji. Zbornik ob 128-letnici Dežmanovih raziskav Ljubljane na Vrhniki (1884–2012).* Didakta 2012, 305–308.
- Tykot 2002 – R. H. Tykot: Chemical Fingerprinting and Source Tracing of Obsidian: The Central Mediterranean Trade in Black Gold. *Accounts of Chemical Research* 35, 2002, 618–627.
DOI: <https://doi.org/10.1021/ar000208p>
- Vandkilde et al. 2024 – H. Vandkilde/C. F. Stephansen/P. Suchowska-Ducke/L. Ahlqvist/C. S. Andersen/L. Felding/M. Bjornevad-Ahlqvist/J. Czebreszuk/H. W. Nørgaard: Metal-for-Amber in the European Bronze Age. *Præhistorische Zeitschrift* 99, 2024, 280–338.
DOI: <https://doi.org/10.1515/pz-2024-2003>
- Vulpe 1995 – A. Vulpe: Der Schatz von Perşinari in Südrumänien. In: A. Jockenhövel (Hrsg.): *Festschrift für Hermann Müller-Karpe zum 70. Geburtstag.* Bonn 1995, 43–62.
- Weisz 1891 – T. Weisz: Az erdélyrészi bányászat rövid ismertetése. *Magyar Királyi Földtani Intézet évkönyve* 9/8, 1891, 99–171.
- Gábor Ilon
Independent researcher
ilon.gabor56@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5964-7189>
- DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2025.73.8>
- Vladimír Turčan: Antické okná zo Stupavy. Najstaršie svedectvo zemetrasenia na Slovensku.** Zamerané na predmet 3. Slovenské národné múzeum. Bratislava 2024. 70 strán. ISBN 978-80-8060-566-7.
- Ludské spoločnosti žili vždy v krajine, v ktorej na ich vývoj vplývali rôzne prírodné sily. V archeológii nevieme vždy tieto sily postihnúť, napriek tomu je zrejme, že s nimi musíme počítať. Typickým príkladom sú zemetrasenia, ktoré často predpokladáme, ale málokedy nám archeologické metódy práce umožňujú ich identifikáciu.
- Archeoseizmológia nepatrí medzi mladé archeologické metódy, jej počiatky môžeme hľadať už vo vykopávkach Arthura Evansa (1928) na Kréte alebo pri výskumoch Clauda Schaeffera (1948)

v Ugarite (*Jusseret/Sintubin 2013*). Mnohé výskumy jednoznačne dokázali, že zemetrasenia vplývali na dejiny ľudských spoločností. Na druhej strane musíme priznať, že mnohí bádatelia ich až príliš často používali ako *deus ex machina* a pomocou nich interpretovali situácie, ktoré mohli mať viacero vysvetlení, ako napríklad náhle opustenie alebo zničenie lokality. Zemetrasenia jednoducho pridávali do archeologického príbehu drámu a „tajomné“ dohady (*Sintubin 2011, 5, 6*).

Zemetraseniu sa venuje aj recenzovaná publikácia od V. Turčana *Antické okná zo Stupavy. Najstaršie svedectvo zemetrasenia na Slovensku*. Autor v nej predkladá svoju hypotézu o zemetrasení v dobe rímskej, ktoré sa mu podarilo zdokumentovať počas archeologického výskumu v Stupave. Recenzovaná publikácia je určená odborníkom, ale aj širšej verejnosti a vychádza v špeciálnej edícii, ktorú vydáva Slovenské národné múzeum – Edícia Zameraná na predmet. Informácie o náleze už autor publikoval v zborníku, ktorý sa zameriaval na kolapsy historických spoločností (*Turčan 2019*). Kniha je vhodne doplnená obrazovou prílohou, ktorú tvoria aj populárne rekonštrukcie.

Na Slovensku máme vďaka písomným prameňom zaznamenané najstaršie zemetrasenie v roku 1348. Naše územie zasiahli v minulosti aj veľké zemetrasenia, napríklad v prameňoch sú dobre zdokumentované udalosti z roku 1443 (*Tomeček 2019*). V okolitých štátoch sú potvrdené ešte staršie zemetrasenia. Podľa geofyzikov a seizmológov, na základe dlhodobého výskumu a meraní, môžeme územie Slovenska charakterizovať ako oblasť so strednou úrovňou seizmickej aktivity (*Madarás a i. 2008, 4; 2012*), a preto musíme s ich zásahom do dejín Karpatskej kotliny počítať.

Recenzovaná kniha začína krátkym predslovom a pokračuje kapitolou o počiatkoch osídlenia Stupavy (Počiatky osídlenia), ktoré máme zatiaľ doložené zo začiatku 3. tisícročia pred n. l. z obdobia lengyelskej kultúry (poloha Urbárske sedliská), následne osídlenie pokračovalo v dobe bronzovej, v dobe halštatskej (pohrebisko medzi ulicami Športová a Lipová) a v dobe laténskej (pohrebisko pri zaniknutej cementárni; s. 9, 10). V publikácii je stručne opísaný aj príchod Germánov a Rimanov (poloha Kopce) na územie Stupavy (Rimania v Stupave; s. 11–13).

Podrobne je spracovaná nasledujúca väčšia kapitola o histórii výskumu (Odkrývanie antickej minulosti Stupavy; s. 14–24), pričom kapitola sa ešte delí na ďalšie podkapitoly. Začína zmienkami o stupavských „starožitnostiach“ v diele Mateja Bela a pokračuje prvými, zväčša amatérskymi, bádateľmi na lokalite – Václav Honza, Ignác Gond alebo Móríc Spitzer. Následne sa rímskej lokalite v Stupave venovali odborníci – Anton Gnirs, Vojtěch

Ondrouch, Ludmila Kraskovská (na výskumoch sa neskôr ako asistenti alebo ako brigádnicí podieľali viacerí významní slovenskí bádatelia). Vedci na polohu Kopce v Stupave identifikovali rímske stavby, ktoré prisúdili pôsobeniu rímskych légii.

V 80. rokoch 20. stor. boli obnovené výskumy na lokalite a výrazne sa na nich podieľal aj samotný autor recenzovanej knihy – Vladimír Turčan. V ďalšej kapitole sa autor v krátkosti venuje zmene pôvodného datovania lokality z doby rímskej (Výskum v rokoch 1987–2004, predatovanie počiatkov stavebného komplexu; s. 24–30). Vojtěch Ondrouch uvažoval, že rímske stavby sa na lokalite objavili v prvých desaťročiach 2. stor., ale na základe neskorších výskumov sa zistilo, že v tej dobe ešte obývali polohu Kopce Germáni. Rimania vstúpili na vyvýšeninu až po polovici 2. stor. Navyše sa podarilo zistiť, že tu v tretej fáze osídlenie stála *villa rustica* (s. 24).

Ďalšia kapitola sa už venuje samotnému objavu (Objav z roku 1994, odhalenie záhadu sklopenej steny; s. 25–29). V kapitole autor opisuje objav a identifikáciu stôp po zemetrasení. Počas výskumu sa našla sklopená stena múru, pričom ostala pomerne celistvá. Každopádne nešlo o štandardnú deštrukciu muriva, ktorá väčšinou začína v horných častiach a postupne nastáva pád štruktúry. Nález bol na základe analógií v neďalekom Carnunte interpretovaný ako dôkaz zemetrasenia (v Carnunte je zemetrasenie doložené okolo roku 350).

Vladimír Turčan našiel aj ďalšie analógie k nálezu stôp zemetrasenia (Zemetrasenie v strednom Podunajsku v 4. storočí; s. 30–37) či už v Stupave, alebo na ďalších lokalitách v okolí – Bratislavský hrad, Bratislava-Rusovce.

Zaujímavou časťou knihy sú nasledujúce dve kapitoly, v ktorých sa autor venuje transferu, reštaurovaniu a prezentácii nálezu (Transfer a reštaurovanie steny; Okná do antiky; s. 38–45). Počas reštaurátorských prác sa podarilo identifikovať ďalší dôležitý nález – zvyšky antickej grafity (Antické „grafiti“ zo Stupavy; s. 46–49). Podľa autorovej analýzy ide o detské kresby.

Keďže kniha sa zameriava na širšie publikum, nachádzajú sa tu tri populárnejšie kapitoly – Za múrmi antickej dvorca; Štyri stupavské prvenstvá a Lokality dnes. Prvá z nich poskytuje čitateľovi širší kontext doby rímskej v strednom Podunajsku v dobe existencie stavieb v Stupave. Druhá identifikuje prvenstvá lokality Kopce v stredoeurópskych dejinách – Najstarší „stavebný denník“; Prvé známe okná zo slovenského územia; Rytina hlavonožca z parapetu okna a Najstaršie doložené zemetrasenie na Slovensku.

Poslednou kapitolou je krátky zhrňujúci záver. V texte sa vyskytli dve menšie nezrovnalosti. Autor píše, že v 4. stor. sa objavila, podľa kontextu v Rímskej ríši a v jej susedstve, epidémia

moru. Pravdepodobne išlo o inú epidémiu, aj keď možno označovanú ako mor (s. 65). Baktériu moru – *yersinia pestis* – máme zatiaľ potvrdenú až počas pandémie tzv. Justiniánovho moru v 6. stor., jej archaické formy sú potvrdené ešte v eneolite a v dobe bronzovej, ale nie v tomto období. Aj keď uvidíme, čo nám prinesie ďalší výskum (Harper 2017, 199–245).

Druhou nezrovnalosťou je informácia, že Huni v Pričernomorí rozvrátili kmeňový zväz germánskych Ostrogótov. Podobná nezrovnalosť sa však v literatúre vyskytuje často. Osobne by som navrhol nepoužívať v prípade tejto gótskej ríše v oblasti Čierneho mora konkrétnejšie označenie, pretože písomne pramene tvrdia, že tu až do tretej štvrtiny 4. stor. existovalo minimálne 6 samostatných gótskych kráľovstiev. V prameňoch sa ďalej spomínajú dve skupiny Gótov – Tervingovia a Gretungovia, ale ich vzťah k neskorším pomenovaniu Vizigóti a Ostrogóti ešte nie je ujasnený (Heather 2002, 107). Ide však skôr o recenzentovo odporúčanie (prípadne podnet pre budúcu diskusiu) a nie chybu.

Kniha *Antické okná zo Stupavy* je príjemným publikačným osviežením a nie je určená len laickej verejnosti, ale niektoré myšlienky z nej môžu vhodne poslúžiť aj odborníkom a môžu upriamiť pozornosť na hľadanie dôkazov ďalších zemetrasení v dávnych dejinách Slovenska.

LITERATÚRA

- Harper 2017 – K. Harper: *The Fate of Rome. Climate, Disease and the End of an Empire*. The Princeton History of the Ancient World 2. Oxford – Princeton 2017.
DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv9b2txr>
Heather 2002 – P. Heather: *Gótové*. Preklad L. Košnar/J. Ohlídal/P. Prokeš. Praha 2002.

Jusseret/Sintubin 2013 – S. Jusseret/M. Sintubin: The Origins of an Old Myth: Sir Arthur Evans, Claude Schaeffer and the Seismic Destruction of Late Bronze Age Eastern Mediterranean Civilizations. *Seismological Research Letters* 84, 2013, 94–100.

DOI: <https://doi.org/10.1785/0220120098>

Madarás a i. 2008 – J. Madarás/P. Pažák/M. Kristeková/L. Fojtíková/P. Labák/A. Cipciar: Zemetrasenia na Slovensku. *Enviromagazín* 13/5, 2008, 4–7.

Madarás a i. 2012 – J. Madarás/L. Fojtíková/M. Hrašna/L. Petro/D. Ferienc/M. Briestenský: Vymedzenie seizmicky aktívnych oblastí na Slovensku na základe záznamov historických zemetrasení a súčasného monitorovania tektonickej a seizmickej aktivity. *Mineralia Slovaca* 44, 2012, 351–364.

Sintubin 2011 – M. Sintubin: Archaeoseismology: Past, present and future. *Quaternary International* 242, 2011, 4–10.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2011.03.056>

Tomeček 2019 – O. Tomeček: 1443 fuit terrae motus magnus. Niekoľko poznatkov o prvom historicky zdokumentovanom zemetrasení v našich krajinách. In: M. Bada/D. Duchoňová a kol.: *Pohromy, katastrofy a nešťastia v dejinách našich miest*. Bratislava 2019, 381–398.

Turčan 2019 – V. Turčan: Zánikový horizont stavebného komplexu z doby rímskej v Stupave. (Najstarší doklad zemetrasenia na Slovensku?) In: B. Kovár/M. Ruttkay (ed.): *Kolaps očami archeológie*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 22. Nitra 2019, 159–164.

Mgr. Branislav Kovár, PhD.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – Nitra 949 21
branislav.kovar@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9261-7005>

Príspevok vznikol s podporou grantových projektov agentúry VEGA 1/0240/21; 2/0043/22 a 2/0017/24.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2025.73.9>